

הסוגיא האחת עשרה – כולן מלאכה אחת הן (עג סע"א-עד רע"א)

- משנה ב
- אבות מלאכות ארבעים חסר אחת: הזורע והחורש¹ והקוצר והמעמר והדש והזורע הבורר הטוחן והמרקד והלש והאופה. הגוזז את הצמר המלבנו והמנפצו והצובעו והטווהו והמיסך והעושה שני בתי נירין והאורג שני חוטין והפוצע שני חוטין הקושר והמתיר והתופר שתי תפירות הקורע על מנת לתפור [שתי תפירות]. הצד צבי השוחטו והמפשיטו המולחו והמעבדו והמוחקו והמחטכו. הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות. הבונה והסותר המכבה והמבעיר המכה בפטיש המוציא מרשות לרשות. הרי אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת.
- [1] מנינא למה לי? אמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולם בהעלם אחת חייב על כל אחת ואחת.
- [2] הזורע והחורש.
- [3] מכדי מיכרב כרבי ברישא והדר זרעי,² ליתני חורש והדר ליתני זורע! תנא בארץ ישראל קאי, דזרעי ברישא והדר כרבי.
- [4] תנא: הזורע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב – כולן מלאכה אחת הן. הא קא משמע לן³ העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא אחת.
- [5] אמר רבי אבא אמר רב חייא בר אשי אמר רב:⁴ זומר חייב משום נוטע, והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זורע. משום זורע אין, משום נוטע לא? אימא: אף משום זורע.
- [6] אמר רב כהנא: זומר וצריך לעצים – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר רב יוסף: האי מאן דקטל אספתא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר אבוי:⁵ האי מאן דקניב סילקא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע.⁶
- [7] תנא: החורש והחופר והחורץ – כולן מלאכה אחת הן.
- [8] אמר רב ששת: היתה לו גבשושית ונטלה, בבית – חייב משום בונה; בשדה – חייב משום חורש. אמר רבא: היתה לו גומא וטממה, בבית – חייב משום בונה; בשדה – חייב משום חורש.

ביאור כותרת המשנה

פיסקא ממשנתנו

ברייתא ראשונה שבקובץ ארבע הברייתות

הברייתא השניה

1 נוסח א"י: החורש והזורע; עיין מלנוה"מ עמ' 712.

2 "והדר זרעי" ליתא בדפוס.

3 בדפוס ראשון: "מאי קא משמע לן"; בוילנא גירסא כפולה: "מאי קא משמע לן הא קא משמע לן".

4 בדפוס: "אמר רבי אחא אמר רבי חייא בר אשי אמר רבי אמי".

5 מינכן: "ואמר רב יוסף".

6 בדפוס: "זורע".

- [9] **אמר רבי אבא: החופר גומא בשבת ואינו צריך אלא לעפרה – פטור עליה.** ואפילו לרבי יהודה דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב⁷ עליה, הני מילי מתקן, אבל האי מקלקל הוא.
- [10] **תנא: הקוצר הבוצר והגודר והמסיק והאורה – כולן מלאכה אחת הן.**
- [11] **אמר רב פפא: האי מאן דשדא פיסא לדיקלא ואתר תמרי – חייב שתים, אחת משום תולש ואחת משום מפרק. רב אשי אמר: אין דרך תלישה בכך, ואין דרך פריקה בכך.**
- [12] **והמעמר.**
- [13] **אמר רבא: האי מאן דכניף מילחא ממלחתא – חייב משום מעמר. אביי אמר: אין עימור אלא בגידולי קרקע.**
- [14] **והדש.**
- [15] **תנא: הדש והמנפץ והמנפט – כולן מלאכה אחת הן.**
- [16] **הזורה הבורר והטוחן והמרקד.**
- [17] **היינו זורה היינו בורר היינו מרקד! אביי ורבא דאמרי תרווייהו: כל מילתא דהואי במשכך אף על גב דאיכא דדמיה לה – חשיב לה. וליחשב נמי כותש! אמר אביי: שכן עני אוכל פתו בלא כתישה. רבא אמר: הא מני רבי היא, דאמר: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, ואי חשיב כותש הוא ליה ארבעים. וליפוק חדא מדהנך ולעייל כותש, אלא מחוורתא כדאביי.**

הברייתא
השלישיתפיסקא
ממשנתנופיסקא
ממשנתנוהברייתא
הרביעיתפיסקא
ממשנתנו

רש"י

משנה. הזורה ברחת לרוח. הבורר פסולת בידיו. המרקד בנפה, ובגמרא פריך: הני כולהו חדא היא, דלהפריש פסולת מתוך אוכל נעשות שלשתן. האופה לא הוה במשכן, דלא שייך אלא בפת, ופת לא שייכא במלאכת המשכן, אבל כולהו קמייתא הואי בסממנין של צבע תכלת וארגמן ותולעת שני, ובגמרא פריך: דשביק תנא מבשל, דהוי בסממנים, ונקט אופה. ושיעורן של אלו כגרוגרת, חוץ מחורש, דבכל שהוא, לקמן בפרק הבונה (שבת קג ע"א). הגוזז צמר וכל שאר מלאכות שייכי בצמר של מלאכת המשכן. המלבנו מכבסו בנהר. המנפצו קרפי"ר בלעז, ומשמעו – לסרוק, לנפץ צמר. המיסך אורדי"ר, ומשמעו – לערוך את חוטי השתי. בתי נירין ליצ"ש – והם חוטי השתי או בתי חוטי השתי. שנתן שני חוטין בתוך הבית ניר, ובגוזז ובמלבן וכולהו אינך מפרש שיעורן לקמן, בפרק האורג. הפוצע מנתק, פעמים שיש בשני חוטין יותר מדאי, ומנתק מהן ומקלישן לצורך, והני כולהו, ממיסך ואילך עד קושר ומתיר, שייכי ביריעות, ולקמן מפרש מאי קושר ומאי מתיר איכא. ותופר וקורע ביריעות הוא. על מנת לתפור פעמים שהנקב עגול ואינו יכול לתפורו יפה אלא אם כן קורעו, כדמפרש בגמרא, אבל קורע שלא לתפור – לא הוי במשכן. הצד את הצבי וכל מלאכת עורו נוהגת בתחשים למשכן בעורותיהן. המולחו לעור. ממוחקו מגרר שערו. מחתכו מקצעו ומחתכו לרצועות וסנדלים. כותב ומוחק לקמן (שבת קג ע"ב) מפרש למאי מיבעיא למשכן – שכן רושמיין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו, וכותב אות בזו ואות בזו, ומוחק, פעמים שטעה. מכבה ומבעיר באש שתחת הדוד של סממנין. מכה בפטיש הוא גמר כל מלאכה, שכן אומן מכה בקורנס על הסדן להחליקו בגמר מלאכה, ומתניתין נמי לא מייחייב ליה אלא בגמר מלאכה. גמרא. מנינא למה לי ליתני אבות מלאכות הזורע והחורש כו', ואנא חזינא אי ארבעין נינהו. שאם עשאן כו' ובא להודיעך שאם נתעלמו כל הלכות שבת ממנו, חייב כמה חטאות עליו. מכרב כרבי חורשין. בארץ ישראל קשה היא, ואין יכול לכסות בלא חרישה, ואשמעינן דהא נמי חרישה היא. כולן מלאכה אחת הן דזומר נמי לצמוחי אילנא הוא, ונפקא מינה דאי עבד ליה כולן בהדי זורע – לא מייחייב אלא חדא, דהעושה מלאכות הרבה כו' זורע אב מלאכה, ונוטע נמי אב מלאכה הוא – דהיינו זורע, אלא שזה בורעים וזה באילנות, וכן מבריק ומרכיב, אבל זומר – תולדה. זומר חייב משום תולדת נוטע, דלצמוחי עביד. ונוטע – גופיה, וכן מבריק ומרכיב. חייב משום זורע כלומר: אינהו נמי זורע הן, זה אב בורעים וזה אב באילנות. משום נוטע לא אמבריך ואמרכיב קאי. אימא אף משום זורע דהך זריעה באילנות, ואי עביד ליה בהדי זורע, מייחייב חדא ותו לא. זומר להצמיח הגפן. וצריך לעצים להסקה משום דצריך להם הויא תולדה דקוצר, דצריך נמי לקצור. דקטל אספסתא שחת, וקוצרין אותו שלשה פעמים בחדש, וחזור וצומח. דקניב סילקא חותך תרדין מן המחובר, וחזורין וגדלין. החורץ עושה חריצין בקרקע. מלאכה אחת הן אינו חייב אלא אחת, דכולהו לרפויי ארעא עבידי. גבשושית תל קטן. בבית שייך בנין, שמתכוין להשוות קרקעיתו. משום חורש דמרפי ארעא. גומא וטממה בעפר היינו חורש, שהעפר שמילאה בו הוי רפוי וטוב לזריעה, והשוה לקרקע להיות נורע עם השדה. אלא לעפרה לכסות צואה. פטור עליה ואין כאן משום בנין בבית, דקלקול הוא, ולזריעה נמי לא חזיא. אבל אם היה צריך לה – חייב משום בונה. לר' יהודה בפרק המצניע (שבת צג ע"ב) גבי מוציא את המת במטה. מתקן כמו מוציא את המת לקוברו אינו צריך לגופה דהוצאה ולא למת אלא לפנות ביתו. והוצאה הצריכה לגופה, כגון שהוא צריך לחפץ זה במקום אחר. מקלקל הוא את ביתו. גודר בתמרים. ומוסק בזיתים. אורה בתאנים. דשדא פיסא לדיקלא זרק פיסת רגבים לדקל. ואתר תמרי השיר התמרים. תולש תולדה דקוצר. מפרק תולדה דדש, שמפרק תבואה משבליה, לשון פורק מן החמור דישקארגי"ר בלעז – לפרוק משא, לעקור דבר ממקומו. רבינו לוי, וגם בתשובת רבינו משולם הגאון מצאתי כן, ואף זה מפרק התמרים מן המכבדות. אין דרך תלישה ופריקה בכך על ידי זריקה, אלא או ביד או בכלי, ותולש כלאחר יד הוא, ופטור. דכניף מלחא ממלחתא שצבר מלח ממשרפות מים דמתרגמינן חריצי ימא (יהושע יא), שממשיך לתוכו מים מן הים והחמה שורפתן והן נעשין מלח, ואותו חריץ קרי מילחתא. משום מעמר שאף הוא כמאסף בשבלין הוא. המנפץ פשתן בגבעולין. והמנפץ צמר גפן בקשת כדרך האומנין, וצמר גפן גידולי קרקע הוא, להכי קרי ניפוט דיליה תולדה דדש, שמפרק גרעינין ממנו, ולא קרי ליה תולדת מנפץ דצמר. הכי גרסינן היינו זורה היינו בורר היינו מרקד. היינו כמו חי ניהו, כלומר דמפליג להו תנא דמתניתין לתלת, והלא כולן מלאכה אחת הן, דמפריש אוכל מן הפסולת. אף על גב דאיכא אחריתי בהדה דדמיא לה, חשבינהו לתרווייהו כאבות, ואף על גב דחדא נינהו. וליחשב נמי כותש חטין במכתשת, להסיר קליפתן, דהואי במקדש בסממנין, אלא לאו, משום דדמיא לדש – לא חשיב לה, דהא נמי מיפרקה מלבוש היא. שכן עני אוכל פתו בלא כתישה לכך, אף על גב דהואי במקדש ואב מלאכה היא – כיון דתנא ליה דש לא תנא לה, וזורה ובורר ומרקד – סידורא דפת נינהו, וכיון דהוו במקדש, והכא אתחיל בסידורא דפת – תנינהו, כדאמרין גבי אופה, דהוה ליה למתני מבשל ולא אופה דלא הוה במקדש, אלא משום סדורא דפת נקט ואתא, הואיל ואופה בפת כמבשל בסממנין. אבל כתישה – עשירים הוא דלתני וכתשי לעשות סלת נקיה, אבל עניים לא טרחי, הלכך לא תנא לה, ומיהו, ודאי אב מלאכה היא, ובכלל דש היא. רבי היא דיליף לקמן בפרק הזורק (שבת צז ע"ב):

דברים, הדברים, אלה הדברים – למניינא. וליפוק חדא מהנך או זורה או בורר או מרקד דהוו חדא, ליפוק מינייהו חדא וליתני הך, דהכי עדיף למיתני תרתי מהא ותרתני מהא מלמיתני ולמיכפל תלתא זימני בחדא, ואיכא חדא דלא כפיל ביה מידי.

מסורת התלמוד

[המשנה] אבות מלאכות ארבעים חסר אחת תוספתא שבת ח ג, עמ' 30; בבלי שבת ו ע"ב, מט ע"א, סט ע"א, ע ע"ב, עג ע"א, עד ע"א, צו ע"ב; בבא קמא ב ע"א; כריתות ב ע"ב; ירושלמי שבת ז ב, ט ע"ב; מכילתא דר"י ויקהל, עמ' 347. [1] אמר רבי יוחנן [...] חייב על כל אחת ואחת תוספתא שבת ח ג, עמ' 30; בבלי שם ו ע"ב, סט ע"א, ע ע"ב, עג ע"א; כריתות ב ע"ב; והשווה ירושלמי שבת ז ב, ט ע"ג. [4] הזורע וכו' עיין ירושלמי שבת ז ב, י ע"א. הא קמ"ל וכו' עיין לעיל, הבבא האחרונה במשנה ריש פירקין, ובמסורת התלמוד שם. [5] זומר וכו' עיין דברי רבי זעורא בירושלמי שם. והנוטע וכו' עיין הדברים בשם כהנא שם. אף משום זורע עיין מסקנת הירושלמי שם ("נטע חומר [...] חייב שתיים"). [6] אמר רב כהנא וכו' עיין הדיון על שיטתו בירושלמי שם. אמר רב יוסף [...] אמר אבוי וכו' עיין ירושלמי שם ("ההן דגוזו ספוג [...] ההן דגוזו כוסבר" וכו'). [7] החורש וכו' תוספתא שבת ט יז, עמ' 40; עיין ירושלמי שם ז ב, ט סע"ד – י רע"א. [8] אמר רבא היתה לו וכו' שבת פא ע"ב. [9] אמר רבי אבא החופר וכו' ביצה ח ע"א; חגיגה י ע"א. מלאכה שאינה צריכה לגופה וכו' משנה שבת ב ה, י ה, יד א, טז ז; ירושלמי שבת ב ה, ה ע"א (רבי יוסי היינו רבי שמעון; ולשיטת רבי שמעון עיין שם י ה, יב ע"ג), ז ב, י ע"א = ביצה א ג, ס ע"ב (ר"ש ורבי יוסי ואולי ר"מ); שבת יג ג, יד ע"א (ר"ש לבד); יומא ג ה, מ ע"ג; בבלי שבת יא ע"ב – יב ע"א, ל ע"א, מב ע"א, עג ע"ב, צד ע"ב, קה ע"ב, קז ע"ב, קכא ע"ב; חגיגה י ע"א (ועיין ביצה ח ע"א); סנהדרין פה ע"א; זבחים צב ע"א; כריתות כ ע"ב. ולעיקר דיונו של רב נסים גאון עיין ספר המפתח לשבת יב ע"א באריכות על פי הירושלמי י ה, יב ע"ג, כולל דיון בדברי רב האי גאון; ועיין שם שבת קכא ע"ב – קכב ע"א. מתקן [...] מקלקל וכו' משנה שבת יג ג. [10] הקוצר וכו' תוספתא שבת ט יז, עמ' 40; ירושלמי שם ז ב, י ע"א. [11] אמר רב פפא [...] תולש [...] מפרק עיין ירושלמי שם ("התולש [...] משום קוצר", "המפרק [...] משום זורע"); והשווה משנה שביעית ב ב. [13] אמר רבא וכו' השווה תולדת עימור בירושלמי שם (לנוסה ולפירושו עיין ירושלמי כפשוטו, עמ' 138). [15] הדש וכו' תוספתא שבת ט יז, עמ' 40. [17] היינו זורה וכו' ירושלמי שם ז ד, י ע"ד ("הבורר והמשמר והמרקד" וכו'). כל מילתא וכו' להלן צו ע"ב; בבא קמא ב ע"ב; ועיין להלן בביאור. אוכל פתו וכו' עיין להלן עד ע"ב ("סידורא דפת נקט"). רבי היא וכו' להלן צו ע"ב; מכילתא דר"י ויקהל, עמ' 345; ירושלמי שם ט ע"ב; סוגיא ו לעיל פיסקא [6], ע ע"א.

ביאור הסוגיא

מבוא

אין לפנינו סוגיא במובן של יחידה ספרותית בעלת רצף משא ומתן, קושיות ופירוקים. אדרבה, כמעט כל המסורות ב"סוגיא" זו מסורות בודדות הן, העומדות בזכות עצמן, או הערות המוסבות על פסקאות ממשנתנו. אמנם ישנן הרבה סוגיות בתלמוד שהאחדות הספרותית היחידה שבהן היא המסגרת החיצונית של ביאור פסקאות המשנה כסדרן, ובתכונה זו דומות סוגיות אלו למבנה התוספתא, שבה נקבע על פי רוב סדר הדברים לפי סדר העניינים במשנה. אולם בנוסף לאחדות "חיצונית" זאת יש בסוגיא שלנו גם אחדות עניינית, המתבטאת בלשון (שבחרנו גם כשם לסוגיא) – "כולן מלאכה אחת הן".

הלשון "מלאכה אחת" במובן זה הוא צירוף נדיר. מקורו לכאורה בשאלה ששאל רבי עקיבה את רבי אליעזר במשנה כריתות ג י:

אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבי אליעזר: העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה מעין מלאכה אחת בהעלם אחת, מה הוא – חייב אחת על כולן, או אחת על כל אחת ואחת?

רבי אליעזר הכריע בשאלה זו שחייב על כל אחת ואחת, ולפי מסורת הבבלי והירושלמי פירוש הכרעה זו הוא (בין השאר) שחייבים על "תולדה במקום אב" (ראה סוגיא יז [14] להלן, ומסורת התלמוד שם). רבי עקיבא מצדו סבור שהעושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת בהיעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת על כולן. בדיון שביניהם (שם) הזכיר רבי אליעזר "שבת שיש בה תוצאות הרבה וחטאות הרבה" כמסורת ידועה ובעלת סמכות שממנה ניתן להביא ראיה לשאלת רבי עקיבא. מסורת דומה לזו שהזכיר רבי אליעזר נמצאת בתוספתא שבת ח ג, עמ' 30. הנה לשון התוספתא שם:

כל אבות מלאכות שבתורה, עשאו כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת.

בהנחה שמסורת הדומה לזו עמדה בבסיס הדיון בין רבי אליעזר לרבי עקיבא, נראה שרבי אליעזר היה טוען שהלשון "אבות מלאכות" כולל לא רק את "החורש" כי אם גם את "החופר והחורץ"; לא רק את "הקוצר" כי אם גם את "התולש והבוצר והמוסק והגודר והאורה"; לא רק את "הדש" כי אם גם את "הכותש והנופט" וכל הדומה להם. הנה, לפי שיטת רבי אליעזר אין כל סיבה להעדיף מלאכה אחת על פני חברתה, שהרי אם עשה כל אלה בהיעלם אחד חייב על כל אחת ואחת, כלומר שתיים עשרה חטאות, כמניין המלאכות שעשה. זאת ועוד: לשיטתו אין כל סיבה לסווג מלאכות אלו כקבוצות שונות, שהרי מכל מקום חייבים על כל אחת מהן בפני עצמה.

מאידך, נראה שרבי עקיבא היה טוען שהלשון "אבות מלאכות" מתייחס לרשימה מצומצמת של מלאכות, כאשר רק מלאכה אחת מכל קבוצה, דוגמת "החורש", נחשבת כאב, ואילו "החופר והחורץ" הן "מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת"; וכן "התולש והבוצר והמוסק והגודר והאורה" הן "מלאכות הרבה מעין" מלאכת "הקוצר"; וכן "הכותש והנופט" הן "מלאכות הרבה מעין" מלאכת "הדש" וכן כל כיוצא בזה. ברור גם שדווקא לפי שיטת רבי עקיבא חיוני לסווג את כל המלאכות שעליהן חייבים חטאת לפי "בתי אב" כדי לדעת אם חייבים חטאת אחת משום אב מלאכה אחד או חטאות הרבה משום אבות מלאכה שונים.

לכן, כאשר מוצאים אנו ששנו בתוספתא קובץ של ברייתות העוסקות בסיווג מלאכות שונות לפי בתי אב, ניתן להסיק מכך שברייתות אלו עומדות בשיטת רבי עקיבא. הנה לשון תוספתא שבת ט

יז–יח, עמ' 40:

- [א] החופר והחורש והחורץ – מלאכה אחת.
 [ב] הדש והכותש והנופט – מלאכה אחת.
 [ג] התולש והקוצר והבוצר והמוסק והגודר והעודר – מלאכה אחת הן.
 [ד] המכבס והסוחט – מלאכה אחת.

בכל ארבע הברייתות שבקובץ זה חוזר הלשון "מלאכה אחת", שנוכר בשאלת רבי עקיבה הנ"ל. לשון זה מיוחד לקובץ ברייתות זה. בנוסף לשאלת רבי עקיבה וקובץ זה בתוספתא, האזכור היחיד של "מלאכה אחת" (במובן זה) הוא במשנת כלל גדול: "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא חטאת אחת".

סוגייתנו בבבלי בנויה על יסוד אותו קובץ ברייתות שראינו בתוספתא, והוא המעניק לסוגיא את אחדותה הספרותית והרעיונית:

קובץ הברייתות בסוגיית הבבלי	לשון התוספתא
[4] תנא: הזורע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב – כולן מלאכה אחת הן.	
[7] תנא: החורש והחופר והחורץ – כולן מלאכה אחת הן.	[א] החופר והחורש והחורץ – מלאכה אחת.
[10] תנא: הקוצר הבוצר והגודר והמסיק והאורה – כולן מלאכה אחת הן.	[ג] התולש והקוצר והבוצר והמוסק והגודר והעודר מלאכה – אחת הן.
[15] תנא: הדש והמנפץ והמנפט – כולן מלאכה אחת הן.	[ב] הדש והכותש והנופט – מלאכה אחת.
	[ד] המכבס והסוחט – מלאכה אחת.

גם בבבלי קובץ של ארבע ברייתות, אלא שבמקום הברייתא האחרונה שבתוספתא באה בבבלי ברייתא אחרת, העוסקת ב"מלאכות הרבה מעין" מלאכת "הזורע" (ונדון בשאלת מקורה של ברייתא זו להלן בביאור). מיד לאחר ברייתא ראשונה זו ("תנא: הזורע והזומר") מעיר הבבלי [4]: "הא קא משמע לן: העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא אחת", כלומר כל המאמץ לקבוע רשימה קצרה ומוסכמת של אבות מלאכה ולסווג את כל המלאכות האחרות לפי בתי אב – הכל לפי שיטת רבי עקיבה, האומר: "העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא אחת", ולאפוקי משיטת רבי אליעזר, האומר שחייבים על כל אחת ואחת. וכן קובע התלמוד בפשטות להלן בסוגיא זו [14] על הפיסקא מסוף משנתנו "אלו אבות מלאכות": "אלו – לאפוקי מדרבי אליעזר, דמחייב אתולדה במקום אב".

למי שמכיר את נוסח משנת כלל גדול בריש הפרק כדבר המובן מאליו ייראו אולי דברים אלו פשוטים ולא ראויים לדיון. אולם בתקופת התנאים ולפחות קצת מעבר לתקופה זו עדיין עסקו בעניינים אלו כבדיון חי ותוסס. הערות אלו של התלמוד ("הא קא משמע לן: העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת – אינו חייב אלא אחת", "אלו – לאפוקי מדרבי אליעזר, דמחייב אתולדה במקום אב") הן עדות לכך שגם מאוחר יותר לא שכחו שפעם היו ויכוחים סביב שאלות אלו, ושיש לפרש את המקורות שנבעו מהם על רקע ויכוחים אלו.⁸

⁸ גם בסוגיות הירושלמי מצאנו ברייתות הדומות לאלו הנמצאות בתוספתא ובבבלי, אלא שנשתנו קצת בצורתן ובמגמתן. בירושלמי שבת ז ב, ט ע"ד שנינו: "תני רבי חייה: חפר חרץ נעץ – תולדות לחרישה", והוא מקביל לבבא הראשונה של התוספתא. וכן להלן שנינו (שם י ע"א): "תני ר' חייה: הקוצר, הבוצר, המוסק, הגודר, התולש והאורה – כולן משום קוצר", והוא מקביל לבבא האחרונה של התוספתא. בשתי הברייתות בירושלמי הוחלף הלשון "מלאכה אחת" על ידי לשונות המציינים את היחס של אב ותולדה ("תולדות לחרישה", "משום קוצר"), וזאת בהתאם למגמתו הכללית של הירושלמי לראות באבות שורשים שמהם הסתעפו ענפים וענפים של תולדות. בריש סוגיית הירושלמי (ט ע"ב–ג) הצהירו: "ר' יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג; אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדו; על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך,

[1] אמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולם וכו' – לדברי רבי יוחנן אלו מקבילות בתוספתא ובירושלמי:

<p>תוספתא שבת ח ג, עמ' 30</p> <p>ירושלמי שבת ז ב, ט ע"ג</p> <p>סוגייתנו [1]</p>	<p>כל אבות מלאכות שבתורה, עשאן כולן בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת.</p> <p>אבות מלאכות שאם עשאן כולם בעלם אחד – אינו חייב אלא אחת.</p>	<p>ארבעים אבות מלאכות חסר אחת – ליידיא מילה? ליידיא מילה? ליידיא מילה? ליידיא מילה?</p> <p>מנינא [= אבות מלאכות ארבעים חסר אחת] למה ליידיא מילה? ליידיא מילה? ליידיא מילה? ליידיא מילה?</p> <p>אמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולם בהעלם אחת – חייב על כל אחת ואחת.</p>
---	---	--

שיערנו במבוא לפירוש הסוגיא לעיל שתוספתא זו היא "תוספתא עתיקתא" שקדמה לניסוח משנת כלל גדול (המבוסס על שיטת רבי יוסי בספרא) לפחות שני דורות ואולי יותר. בירושלמי, כמו בבבלי, ניצלו מסורת עתיקה זו כדי לענות על השאלה "ליידיא מילה", כלומר לאיזה עניין שנינו "ארבעים אבות מלאכות חסר אחת" (= "מנינא למה ליידיא מילה"). תשובת הירושלמי היא: "שאם עשאן כולם בעלם אחד – אינו חייב אלא אחת", והיא שונה לכאורה מלשון התוספתא שלנו.⁹ אולם ניתן לעמוד על כוונת הירושלמי בשמועה זו על רקע הסיפור שסיפרו שם (ז ב, ט סע"ב-רע"ג) על רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש:

ר' יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג; אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדו' על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך, סמכין, הא דלא אשכחון מיסמוך, עבדוניה משום מכה בפטיש.

לפי הסיפור למדו רבי יוחנן וריש לקיש את פרק כלל גדול במשך שלוש שנים ומחצה, והוציאו שלושים ותשע תולדות לכל אחד משלושים ותשע אבות המלאכה. לאחר סיפור זה מובא סיפור דומה באותו עניין, ואז ממשיך הירושלמי: "ארבעים אבות מלאכות חסר אחת ליידיא מילה...". לדעתי רומז הלשון "שאם עשאן כולם" על שלושים ותשע התולדות של אב אחד שנזכרו בירושלמי מיד לפני כן ולא על כל אבות המלאכה שבתורה (כמו בתוספתא). הירושלמי למד ממספר אבות המלאכה שארבעים חסר אחת הוא המספר הגדול ביותר של חטאות שבהן ניתן להתחייב – ומכאן שאין חייבים על תולדות במקום אב, אלא "שאם עשנה את כל התולדות של אב אחדן בעלם אחד – אינו חייב אלא אחת".¹⁰

סמכין, הא דלא אשכחון מיסמוך, עבדוניה משום מכה בפטיש. בנוי דר' חייא רובא עבדן הוויי בהדין פירקא שיתא ירחין; אפקון מיניה שית מילין על כל חדא וחדא. בהמשך (ט ע"ד) קבעו כלל: "כל הן דתנינן אבות, יש להן תולדות", ונתנו דוגמה (ט ע"ד) – י ע"א): "הכא תנינן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. חרישה אב. תני רבי חייא: חפר, חרץ, נעץ תולדות לחרישה [...] לכל דבר שהוא להניית קרקע – חייב משום חורש. החופר, החורץ, הנועץ, המדייר, המערר, המזבל, המכבד, המרכיב, המפפעע גושים, המכרה בחרשים, המצית את האור בחישת קנים ובאג' תמרים וכו' זעירא אמת המי' שהיא מכשר' צודיה לזריעה, המסקל, הבונ' מדריגו', הממלא את הנקעים שתחת הזתים והעושה עוגיות לגפנים, וכל דבר שהוא להניי' קרקע – חייב משום חורש"; וכן להלן (י ע"א): "כל דבר שהיה מבחיל את הפירי – חייב משו' זורע. הנוטע, המבריך, המרכיב, המקרסם, המזרד, המפסל, המזהם, המפרק, המאבק, המעשן, המתלע, הקוטם, הסך והמשקה והמנקב והעושה בתי' וכל דבר שהוא להבחיל את הפירי – חייב משום זורע"; לגבי מלאכת מעמר שאלו (י ע"א): "רבי שמואל בר ססרטאי בעי: תולדות העימור אי זו היא וכו', וכן בסוף הסוגיא (י ע"ד) הסבירו את היעדרה של מלאכת הושטה מרשימת המשנה מן הטעם: "כל המלאכות יש להן תולדות, וזו אין לה תולדות".

9 המפרשים והחוקרים (ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 129; גולדברג, שבת, עמ' 139, הערה 52) סבורים שזאת גירסא משובשת, וצריך לומר "חייב על כל אחת ואחת" כמו בבבלי. ההנחה היא שהדברים נשתרבו מהמשך הירושלמי שם: "תנא רבי זכאי קומי רבי יוחנן; זיבת, קיטר וניסך בעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת. אמר ליה רבי יוחנן: בבליא, עברת בידך תלתא נהרין ואיתברת! אינו חייב אלא אחת". בביאור בפנים קיימנו את גירסת הירושלמי – והקורא ישפוט.

10 עיין בפירוש רש"י לשבת ו ע"ב ד"ה חייב על כל אחת ואחת שהבאתי בהערה הבאה.

התוספתא לא התכוונה לענות על שאלת התלמודים, אלא להביע (לפי פירוש רבי עקיבה וסיעתו) את הרעיון שחייבים רק על אבות מלאכה, ולא על כל המלאכות שהן "מעין מלאכה אחת". הירושלמי, בהמשך למשמעותה המקורית של התוספתא, ביקש לנצל אותה כדי להצדיק את המספר הבא בראש רשימת אבות המלאכה – על אבות אלו חייבים אבל לא על יותר, שהרי אם עשה תולדות במקום האב אינו חייב אלא אחת. משום כך הושמט האזכור "כל אבות מלאכות שבתורה" מתחילת המסורת, ושינו את סופה מ"חייב על כל אחת ואחת" ל"אינו חייב אלא אחת".

אמנם, הבבלי הסב את לשון התוספתא ("חייב על כל אחת ואחת") למטרה אחרת (כפי שיתבאר מיד להלן), אבל גם נוסח הירושלמי ("אינו חייב אלא אחת") לא פסח על הבבלי, אלא שעורך הבבלי קבע אותה לא כפירוש לאזכור הראשון של המספר "ארבעים חסר אחת" בראש רשימת אבות מלאכות, אלא כפירוש לאזכור האחרון של המספר "ארבעים חסר אחת" שבסוף רשימת אבות מלאכה:

ירושלמי שבת ז ב, ט ע"ג סוגיא יז להלן [14]

ארבעים אבות מלאכות חסר אחת – ליידיא אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת.
מילה? שאם עשאן כולם בעלם אחד – אלו – לאפוקי מדרבי אליעזר, דמחייב אינו חייב אלא אחת. אתולדה במקום אב.

נתברר לפי פירושנו שאלו מסורות מקבילות הן, ושהבבלי הכיר ושימר את עיקר המסורת שבירושלמי בנוסף לנוסח הדברים שקבע בראש סוגייתנו, שיסודם במסורת התוספתא.

נוסח דברי רבי יוחנן בסוגייתנו ("שאם עשאן כולם בהעלם אחת חייב על כל אחת ואחת") דומה לתוספתא מחדא ולירושלמי מאידך. בבבלי הובאה מסורת זו כתשובה לשאלת "מניינא למה לי", והיינו "ליידיא מילה" שבירושלמי, כמו כן, חסרות המילים "כל אבות מלאכות שבתורה" מתחילת המסורת בבבלי, ובוזה הוא דומה לירושלמי. מאידך, הדין במסורת הבבלי הוא "חייב על כל אחת ואחת" כמו בתוספתא, ולא "אינו חייב אלא אחת" כמו בירושלמי. דומני שהבבלי, כדרכו, הכיר גם את המסורת שבירושלמי וגם את נוסח התוספתא, וניסח מחדש את האחת על פי השנייה – שמר על מיקום ותפקיד הקטע כמו במסורת הירושלמי, אבל תיקן את סוף הקטע על פי התוספתא, וכן פירש את הלשון "שאם עשאן כולם" כמוסב על אבות (כמו בתוספתא) ולא על תולדות (כמו בירושלמי).

כבר פגשנו את פירוש הבבלי למסורת זו שלוש פעמים במהלך הפרק (סט ע"א, ע ע"ב, עג ע"א), והוא נתבאר בסוף סוגיא ז לעיל. פה נותר לנו רק להעיר שעיקר פירוש הבבלי הוא בבואתו של פירוש הירושלמי. הירושלמי הבין שהמספר בא להגביל את מספר החטאות לשלושים ותשע, ואילו לפי הבבלי בא המספר לחלק שגגה אחת לארבעים שגגות חסר אחת – שהרי הוא "עשה כולן בהעלם אחת", ושגגת כל המלאכות כולן בהיעלם אחד קרובה לשגגת עיקר שבת;¹¹ עיין לעיל בפירקין (סט ע"א, ע ע"ב, עג ע"א) ובביאור סוגיא ז לעיל.

יש לציין שמסורת הירושלמי הנ"ל ("שאם עשאן כולם בעלם אחד אינו חייב אלא אחת") נשתמרה בבבלי גם בלבוש אחר, בתור דברי איסי בן יהודה במגילת הסתרים שמצא רב בי רבי חייא. הנה סוגיית הבבלי שבת צו ע"ב [= שבת ו ע"ב]:

לכדרב, דאמר רב: מצאתי מגלת סתרים בי רבי חייא, וכתוב ביה "איסי בן יהודה אומר: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, ואם עשאן כולם בהעלם אחת – ואינו חייב אלא אחת". אחת ותו לא? והתנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, והוינן בה: מניינא למה לי? ואמר רבי יוחנן: שאם עשאן כולם בהעלם אחד – חייב על כל אחת ואחת! אימא: אינו חייב על אחת מהן.

11 מעניין רש"י בדף ו ע"ב לעיל פירש את דברי רבי יוחנן בדרך אחרת: "חייב על כל אחת ואחת – ובא להודיענו שכום החטאות שאדם חייב באיסורי שבת בהעלם אחד, ואשמעינן ארבעים חסר אחת הן, ותו לא, שאפילו עשה תולדותיהן עמהן, אינו מביא על התולדה היכא דעשאה עם אביה, דהוה ליה כעושה ותוור ועושה, דכולה חדא עבירה היא". לפי פירוש רש"י כאן זהים דברי רבי יוחנן בבבלי בתוכנם לדברי הירושלמי לפי פירושנו לעיל!

סוף דברי איסי בן יהודה זהים לדברי הירושלמי שלנו, אלא שהלשון "ואם עשאן כולם" מוסב על "אבות מלאכות", כמו בבבלי. מעניין שהבבלי אינו מקשה על איסי בן יהודה מלשון המשנה עצמה אלא דווקא מדברי רבי יוחנן, שנתפרשו לאורך כל פרקנו בצורה עקבית: מי שנתעלמו ממנו כל ל"ט מלאכות עדיין נחשב כשוגג במלאכה ולא כשוגג בעיקר שבת, ובתנאי שהוא הכיר שבת בדין אחד לפחות, אפילו רק בלאו כמו תחומין. משמע אפוא שלפי פירוש הבבלי עסק גם איסי בן יהודה דווקא באוקימתא זו, וסבר שאם אכן "עשאן כולם בהעלם אחת" הוא נחשב כשוגג בעיקר שבת, ואף על פי שהוא הכיר שבת בדין אחר, כגון תחומין. שיטה זו נדחית על סמך סמכותו של רבי יוחנן (ולשון התוספתא, העומד מאחוריו להבנת הבבלי), ופירשו את איסי בן יהודה בפירוש הדחוק – "אינו חייב על אחת מהן".

[2-3] הזורע והחורש מכדי מיכרב כרבי ברישא וכו' – רי"ן אפשטיין העיר (מבוא לנוסח המשנה, עמ' 712) שהסדר במשנה נוסח ארץ ישראל הוא דווקא חורש-זורע, ושכך היה סדר הדברים לפני הירושלמי. ר"י פליקס (חקלאות, עמ' 42) ציין לשיטה "רשלנית" של הזנחת חרישה לפני הזריעה וכן לחרישה תקנית לפני וגם אחרי הזריעה. יש מי שהעיר¹² שרבינו חננאל דילג על סעיפים אלו בפירושו וגם הרמב"ם לא הזכיר דין חרישה שנייה, ותירצו ש"פשוט שהוא בכלל חורש". אולם יש להעיר שנוסח הרמב"ם במשנה הוא: "החורש והזורע...", כנוסח ארץ ישראל.

[4-6] תנא: הזורע והזומר והנוטע וכו' – לברייתא שבפיסקא [4] אין מקבילה בספרות התנאית. מאידך, היא קשורה למסורות הנמצאות בירושלמי שבת ז ב, י ע"א:

[א] כל דבר שהיה מבחיל את הפירי חייב משום זורע: הנוטע, המבריק, המרכיב, המקרסם, המזרד, המפסל, המזהם, המפרק, המאבק, המעשן, המתלע, הקוטם, הסך והמשקה והמנקב והעושה בתים וכל דבר שהוא להבחיל את הפירי – חייב משום זורע.

[ב] ר' זעורא, רב חייא בר אשי בשם כהנא: הנוטע בשבת¹³ חייב משום זורע.

[ג] רבי זעורא אמר: הזומר כנוטע.

[ד] נטע חומר בשבת – על דעתיה דכהנא חייב שתיים, על דעתיה דר' זעורא אינו חייב אלא אחת.

[ה] כלום אמר רבי זעירא אלא הזומר כנוטע; שמא הנוטע כזומר? "הכל היה בכלל זריעה ויצאה זמירה להחמיר על עצמה" מפני שיצת זמירה להחמיר על עצמה את פוטרו משום זורע?

[ו] הוי, לא שנייא: נטע חומר בשבת – בין על דעתיה דרב כהנא בין על דעתיה דר' זעירא, חייב שתיים.

אסף עורך הירושלמי כאן רשימה של מלאכות רבות ממסכת שביעית ב השייכות למלאכת זריעה. השלישייה הידועה: "נוטע, מבריק, מרכיב"¹⁴ פותחת את הרשימה, והיא כלולה גם בברייתא שבפיסקא [4] בבבלי. דווקא משום כך נפקד מקומה של מלאכת זימור, הנמצאת בראש רשימת הבבלי, ואיננה כלולה ברשימת הירושלמי כלל. עובדה זו טעונה בירור על סמך בדיקת המשך סוגיית הירושלמי בהשוואה לסוגייתנו.

מסרו בירושלמי "בשם כהנא" שהנוטע "חייב משום זורע" [ב], ואילו רבי זעורא אמר: "הזומר כנוטע" [ג]. הירושלמי סבור מתחילה שנחלקו שני החכמים בדבר זה: כלומר, לזעורא זומר חייב משום נוטע, ואילו לכהנא זומר הוא אב מלאכה בפני עצמו וחייבים עליו גם במקום נוטע או זורע. הסיבה להחשיב זומר כאב מלאכה בפני עצמו צוינה במדרש: "הכל היה בכלל זריעה ויצאה זמירה להחמיר על עצמה". ככל הנראה לא נכלל זומר ברשימת תולדות זורע בשל מדרש זה, שהרי לדעת הירושלמי הוא אב בפני עצמו.¹⁵ על סמך הנחה זו אמרו שלדעת כהנא מי שנטע

12 פיר"ח מהדורת מצגר, עמ' צז, הערה 117א.

13 יש מגיחים: בשביעית; ירושלמי כפשוטו, עמ' 136.

14 משנה שביעית ב ו; סוטה ח ב; תוספתא שביעית ב ג, עמ' 169; ראש השנה א ח.

15 ולא נכלל ברשימת משנתנו, אולי משום שאינו שייך ל"סדר עיסה" (שם י ע"ב) או משום שאין לו תולדות (שם י ע"ד).

וזמר "חייב שתיים", שהרי עשה מעין שני אבות, ואילו לרבי זעירא "אינו חייב אלא אחת" [ד], משום שעשה שתיים מעין מלאכה אחת. לבסוף מסיק הירושלמי שרבי זעירא לא התכוון לומר שזומר דומה לנוטע בכל, כולל היותו תולדה של זורע, וגם לדעתו חייב הזומר והנוטע בהיעלם אחד שתי חטאות.

הבבלי חולק במפורש על הנחת הירושלמי שיש לראות בזומר מלאכה בפני עצמה, והוא קובע בפשטות בברייתא שב- [4] שהזומר והזורע מלאכה אחת הם. לכן לא ראה הבבלי שום מתח בין שתי המימרות של של כהנא ושל רבי זעורא, ומסר אותן יחדיו בשם רב חייא בר אשי (השווה הירושלמי) משמיה דרב:

ירושלמי

בבלי

אמר רבי אבא אמר רב חייא בר אשי אמר רב:

זומר חייב משום נוטע. רבי זעורא אמר: הזומר כנוטע.

והנוטע והמבריך והמרכיב חייב משום זורע. בשם כהנא: הנוטע בשבת חייב משום זורע.

למרות זאת שמר הבבלי על מספר יסודות ספרותיים של סוגיית הירושלמי. למשל: הלשון "אימא אף משום זורע" [5] מזכיר את קביעת הירושלמי, שגם לפי המדרש המחייב על זימור בפני עצמו, חייבים עליו אף משום זורע. כמובן אין הבבלי מקבל הנחה זו, ובבבלי נתרקן כמעט הלשון ממשמעותו.¹⁶ יסוד נוסף של מסורת הירושלמי שנשתמר בבבלי הוא המימרא של רב כהנא [6]. בירושלמי ייחסו לו עמדה המחייבת את מי שנטע וזמר שתיים. אמנם בבבלי מחייב רב כהנא את מי שזמר שתיים, אולם הוא אינו חייב משום זומר ונוטע אלא משום נוטע וקוצר, ובצריך לעצים.

במימרות של רב יוסף ואבבי [6] חייב אדם על קצירת דברים החוזרים וגדלים בעקבות מעשה הקצירה, שתיים. ייתכן שמימרות אלו שימשו כדגם לשכתוב מימרת רב כהנא בבבלי, שהרי גם בהם חייבים משום קוצר ונוטע על מעשה אחד. שתי מימרות אלו דומות לזוג מימרות בירושלמי שם תחת הכותרת של מלאכת קוצר:

ההן דגזו ספוג, גומי, קרולין – חייב משום קוצר ומשום נוטע. ההן דגזו כוסבר, כרתין, כרפס, גרגר, טריקסיון, כשומין, נענע – חייב משום קוצר ומשום זורע.

ייתכן שמסורות אלו הוקדמו בבבלי על מנת להסמיכן למימרת רב כהנא.

[7-11] תנא: ה חורש וה חופר וכו' – הברייתא שב- [7] ("תנא: החורש") מקבילה לתוספתא שהובאה לעיל במבוא הביאור. המימרות שב- [8] ממשיכות את מגמת הברייתא לסווג מלאכות שונות לפי בתי אב. המימרא שב- [9] הובאה כאן בעיקר אגב הדמיון בין המקרה המתואר בה לבין המקרים שנזכרו בפיסקא הקודמת. גם הברייתא ב- [10] זהה כמעט למקבילה בתוספתא הנ"ל. עיין במבוא לעיל.

המלאכות "תולש" ו"מפרק" שנזכרו בדברי רב פפא [11] טעונות בירור. המלאכה "תולש" שייכת לקצירה, וכפי ששנו במפורש בירושלמי שם (י ע"א): "תני ר' חייא: הקוצר, הבוצר, המוסק, הגודד, התולש והאורה – כולהן משום קוצר". מהות מלאכת "מפרק", לעומת זאת, אינה ברורה. רש"י פירש שהיא משום דש, וכן משמע קצת מדברי הרי"ף. לדעת רבינו תם היא משום ממחק. יש להעיר שבירושלמי נזכר "מפרק" כתולדה של זורע על פי משנת שביעית ב ב, והיינו

16 רש"י ראה בלשון זה עדות לכך שגם זורע גם נוטע אבות מלאכה הם למרות היותם מלאכה אחת כך שאין חייבים עליהם אלא חטאת אחת (עג ע"ב ד"ה כולם מלאכה אחת הן וד"ה אימא אף משום זורע). בתוספות (שם ד"ה משום זורע) ראו בלשון זה עניין "מתרין בו מעין מלאכתו" (ספרי במדבר קיג) אף על פי שאין הנושא מעניין סוגייתנו כלל.

הסרת עלים יבשים. לפי פירוש אחרון זה המשיך רב פפא כאן את כיוונם של רב יוסף ואבבי ב[6] לעיל, ורצה להוסיף עוד מקרה שבו חייבים על קוצר ונוטע בבת אחת, כלומר: הורדת פירות וגם עלים יבשים (וכדומה) מן הדקל על ידי זריקת פיסת רגבים. אולם רב אשי דחה ניסיון זה בטענה שאין דרך בעלי מלאכה לזרוק חפצים על אילנות על מנת להוריד פירות ועלים.

[12-13] והמעמר. אמר רבא: האי מאן וכו' – עימור הוא עשיית גדיש מן הדבר הנקצר. רבא ביקש לראות באיסוף מלח מבריכה לייבוש מים מלאכה הדומה לעימור. הצעה זו מניחה כבר שאיסוף דבר שנתפזר על ידי אדם לשם ייבוש שייך למלאכת עימור. דין זה נמצא במפורש בירושלמי (שם י ע"א):

והמעמר. רבי שמואל בר סרטאי בעי: תולדות העימור אי זו היא? רבי יוסי שמעית טעם מן דרבי שמעון בשם רבי אחא, ולית אנא ידע מה שמעת. מיי כדון? [...] ההן דשטח צליין,¹⁷ צימוקין מסוסלה,¹⁸ בוקלטה¹⁹ – חייב משום מעמר.

כלומר, מי ששטח מיני אוכלים בשמש על מנת לייבשם ואחר כך אספם,²⁰ חייב משום מעמר. רבא המשיך אפוא את דרכו של הירושלמי בזה, וביקש להרחיב את הרעיון כדי לכלול גם דבר שאינו מגידולי קרקע, ואבבי התנגד לו בזה.

עימור של מלח בבריכות מלח בפראגווי

[15] תנא: הדש והמנפץ וכו' – הפעם שונה הברייתא בבבלי מנוסח התוספתא. בתוספתא שנינו: "הדש והכותש והנופט – מלאכה אחת", ואילו בבבלי: "תנא: הדש והמנפץ והמנופט – כולן מלאכה אחת הן". עיקר השינוי מסתכם בפרט אחד: מלאכת "כותש" הושמטה מנוסח הבבלי ובמקומה באה "המנפץ". נתלבטו המפרשים והחוקרים בגירסאות ובפירושי המילים "מנפץ" ובייחוד "מנופט".²¹ אולם חשובה לא פחות היא העובדה שמלאכת "כותש", שהושמטה מנוסח הברייתא בבבלי, עולה לדיון ב[17] להלן כאב מלאכה בפני עצמו משום שהיא היתה חשובה במלאכת המשכן. משום כך יש לשקול ברצינות את האפשרות שמלאכת כותש הושמטה

17 תאנים יבשות; סוקולוף, עמ' 465.

18 לפי סוקולוף: מסוסלה = מסבס לה, והיינו מצבר אותה, כלומר לעשות ממנה ציבורין.

19 לחם של חיילים; סוקולוף, עמ' 88.

20 עיין ירושלמי כפשוטו, עמ' 138, בשם הרמב"ם ומרכבת המשנה.

21 עיין מורשת, לקסיקון, עמ' 232-233. אין "מנופט" צורה ארמית של "מנפץ", שהרי השורש המקביל בערבית הוא "נפצ", כאשר ה"צ" הערבית מופיעה כרגיל בארמית בתור "ע"; עיין ברוקלמן, לקסיקון, עמ' 437, סוף עמודה ב.

מנוסח הברייתא בכוונה והושלמה מלאכת מנפץ במקומה, שהיא קרובה למלאכת "מנפט" או "מנפט" (לפי רוב הפירושים) לא רק בצליל אלא גם בעניין; וראה בביאור ל-[17] בסמוך.

[17] היינו זורה היינו בורר וכו' – הנחת היסוד בכל הפיסקאות הקודמות של סוגייתנו היא, שמספר מלאכות שונות, הדומות במהותן, נחשבות כמלאכה אחת, ואין חייבים עליהן אלא חטאת אחת. לכן הקשו כאן: "היינו זורה היינו בורר היינו מרקד", כלומר, ומשום מה חייבים על כל אחת ואחת בפני עצמה? כבר העירו על דבר זה בירושלמי (שם י ע"ד):

רבנן דקיסרין בשם רבי שמעון בן לקיש: יש דברים קרובים ורחוקים ויש דברים רחוקים וקרובים; הגודל כלי צורה והנופח כלי זכוכית והעושה כלי בדפוס – כולהו משום בונה; הבורר והמשמר והמרקד – כלהו משום מעביר פסולת; כל אחד ואחד חיובו בפני עצמו.

הירושלמי מודע לכך שכל מלאכה שהיא משום "מעביר פסולת" אמורה להשתייך באופן עקרוני לאב מלאכה אחד, ובכל זאת "כל אחד ואחד חיובו בפני עצמו". קודם שנמשיך בביאור הבבלי יש להעיר על קושי מסוים בהבנת הירושלמי כאן, משום שיש בפתרונו כדי להבהיר את תהליך השתלשלות המסורות כאן, ובכך לסייע בהבנת סוגיית הבבלי.

הנה, בירושלמי אמרו ש"הבורר והמשמר והמרקד [...] כל אחד ואחד חיובו בפני עצמו". אולם לעיל מיניה בירושלמי אמרו גם (שם י ע"ב, והוא בבבלי קלח ע"א):

רבי זעירא רב חייה בר אשי בשם שמואל: המשמר חייב משום בורר. אמר רבי זעירא: לא מסתברא דלא משום מרקד. רבי יונה ורבי יוסה תריהו אמרין: בקדמיתא הוינן אמרין יאות אמר רבי זעירא. ומה המרקד קמח מלמטן וסולת מלמעלן, אף המשמר יין מלמטן ושמרין מלמעלן...

ברור אפוא שאין מלאכת שימור אב בפני עצמו, אלא או משום בורר או משום מרקד. לכן הגיה קרבן העדה "זורה" במקום "משמר", ופני משה ביאר שלשון "כל אחד ואחד" פירושו שניים מתוך שלושה. פירושו של פני משה קשה, במיוחד בהקשר מגמת המימרא להדגיש את היות הקרובים מבחינת מהותם רחוקים זה מזה מצד הדין. כמו כן, לכאורה אין הגהת קרבן העדה אפשרית, שהרי לפי הירושלמי אין זורה משום "מעביר פסולת", כפי שעולה מדברי הירושלמי שם י ע"ב: "רקק והפריחתו הרוח – חייב משום זורה. וכל דבר שהוא מחוסר לרוח – חייב משום זורה".

לדעתי, הנכון הוא שמתחילה אכן כללה המסורת "זורה" במקום "משמר", כשיטת קרבן העדה ובהתאם למסורת הבבלי שגם הזורה הוא משום "מעביר פסולת", ולכן אפשר היה לומר גם בנוגע לזורה: "כל אחד ואחד חיובו בפני עצמו". אולם בעקבות מגמת הירושלמי לחפש תולדות לכל אב ואב, הציעו גם למלאכת זורה הגדרה מופשטת ("וכל דבר שהוא מחוסר לרוח") שבאמצעותה ניתן לזהות לה תולדות ("רקק והפריחתו הרוח"), ואף על פי שאין בה מבחינת "מעביר פסולת". כתוצאה מתהליך זה השמיטו את "הזורה" מנוסח המימרא ובא במקומה "משמר", ונוצרו הקשיים בהבנת המימרא אשר בהם נתלבטו המפרשים.

כבר הצבענו לעיל על האפשרות שדבר דומה קרה לברייתא ב-[15] לעיל, כלומר השמיטו את מלאכת "הכותש" מנוסח הברייתא והשלימו במקומה "המנפץ", וזאת בעקבות ההצעה כאן ("ולישב נמי כותש") לראות במלאכת "כותש" אב מלאכה בפני עצמו. עתה יש לבדוק הצעה זו בפרוטרוט.

הירושלמי ציין בניחותא את העובדה שכל המלאכות שהן "משום מעביר פסולת", כל אחד ואחד חיובו בפני עצמו". הבבלי ראה בזה דבר תמוה הטעון הסבר. לכן השיבו אביי ורבא²² שכל מלאכה שהיתה במשכן נחשבת כאב מלאכה בפני עצמו הגם שהיא דומה למלאכה אחרת. כמובן, עצם הרעיון שהמלאכות כולן נלמדו ממלאכת המשכן הוא מנכסי צאן ברזל של מסורת

22 לפי ניסוח הבבלי נראה שרבה ואביי משיבים לקושיית סתם התלמוד, ואילו בפנים נתברר שתם התלמוד כאן אינו אלא סיכום קצר וחופשי של מימרא אמוראית הנמצאת בירושלמי; ומכאן בניין אב למקרים רבים אחרים.

הבבלי והירושלמי, והוא נזכר במקומות רבים.²³ אולם אין במקורות אלו כדי לאושש דווקא את הסברם של אבבי ורבא שיש להחשיב גם מלאכות דומות שהיו במשכן כאבות מלאכה שונים שחייבים על כל אחד ואחד מהם בפני עצמו. מאידך, מצאנו בסוף סוגיית הירושלמי למשתנו (שם י ע"ד):

ולמה לא תנינן הושטה עמהון? רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: מפני מחלוקת רבי עקיבה וחכמים.²⁴ רבי חזקיה, רבי יודה בן לוי, רבי יהושע בן לוי בשם רבי: יתר עליהן הושטה; ולמה לא תנינתה עמהון? כל המלאכות באחת וזו בשתיים; כל המלאכות יש להן תולדות וזו אין לה תולדות.

הושטה נזכרה במשנה שבת יא ב כמלאכה. גם צוין שם שהיא אסורה משום "שכך היה עבודת הלויים – שתי עגלות זו אחר זו ברשות הרבים, מושיטין הקרשים מזו לזו". אמנם סביר היה להניח שהושטה היא סניף תחת הכותרת הכללית של הוצאה מרשות לרשות, כמו זורק, העברת חפץ ד' אמות ברשות הרבים וכדומה. אולם הירושלמי טוען כאן במפורש שהושטה היא אב מלאכה בפני עצמו, אולי משום "שכך היה עבודת הלויים" במשכן, ואם כן היינו דברי רבא ואבבי בסוגייתנו.

יש לציין שעמדת הירושלמי היא שניתן למנות ארבעים, ואפילו יותר מארבעים, אבות מלאכה, במובן שחייבים על כולם בפני עצמם בהיעלם אחד. למשל: הושטה לפי הירושלמי כאן או שחיטה לפי רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה לעיל שם י ע"ג. זאת ועוד: לא כל מלאכה שנזכרה ברשימת המשנה היא אכן אב מלאכה במובן ההלכתי של "אב-טיפוס" שנלמד מן המשכן. למשל, בירושלמי (שם י ע"ב) אמרו: "את חמי אפייה תולדה לבישול, ואת אמר הכין? אלא בגין דתנינן סדר עיסה, תנינתה עמהון", וכן בהמשך הירושלמי (שם ע"ג): "השוהטו – רבי שמעון בן לקיש אמר: לית כאן שחיטה; שחיטה תולדת חבורה היא! ולמה לא תנינתה עמהון? אלא בגין דתנינן סדר סעודה תנינתה עמהון". כלומר: אפייה ושחיטה אינן אבות מלאכה כלל אלא תולדות שנגזרו מן האבות האמיתיים, בישול וחבורה, שהיו במשכן. נתברר אפוא שליירושלמי עיקרון אחד ויחיד לקבוע את מעמדה של מלאכה מסוימת כאב מלאכה מבחינה מושגית והלכתית: מקומה במלאכת המשכן.²⁵ לעומת זאת, העיקרון שלפיו נכללה מלאכה מסוימת ברשימת המלאכות שבמשנה, הוא מקומה בין המלאכות הידועות לנו מחיי היומיום, כמו הכנת לחם, בשר, ביגוד וכדומה. מלבד זאת, לפי הירושלמי ייתכן שמלאכה מסוימת תחסר מרשימת המשנה משום שנחלקו בדיניה או משום שאין לה תולדות, הגם שמבחינה הלכתית היא אב מלאכה לכל דבר וחייבים עליו בפני עצמו.

גם בבבלי מודעים למתח אפשרי בין העיקרון ההלכתי של לימוד המלאכות מן המשכן לבין העיקרון הספרותי לקביעת מלאכה מסוימת במשנה. למשל להלן עד ע"ב: "אמר רב פפא: שבק תנא דידן בישול סממנין דהוה במשכן, ונקט אופה; תנא דידן סידורא דפת נקט". אולם בירושלמי אין ספק בכך שעקרון גזירת המלאכה מן המשכן מתגבר על העובדה שמלאכה אחרת תפסה את

23 בשבת מט ע"ב איתה: "תניא כמאן דאמר כנגד עבודות המשכן, דתניא: אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן – הם זרעו ואתם לא תורעו; הם קצרו ואתם לא תקצרו; הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה ואתם לא תכניסו מרשות הרבים לרשות היחיד; הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים; הם הוציאו מעגלה לעגלה ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות היחיד". וכן הוא בפשטות בירושלמי שם ט ע"ד: "כל אבות מלאכות מן המשכן למדו – מה חרישה היתה במשכן? שהיו חורשין ליטע סממנין". יש לציין שכבר בספרא אחרי מות פרק ז הלכה ה למדו את עצם הרעיון של מלאכה שחייבים עליה, ממלאכת המשכן: "וכל מלאכה לא תעשו, יכול לא יקנב את הירק ולא יציע את המטות ולא ידיח את הכוסות? ודין הוא; נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במלאכת המשכן. מה מלאכה האמור' במלאכת המשכן, שיש עמה חשובה, אף מלאכה האמורה כאן, שיש עמה חשובה". וכן מצאנו במשנה שבת (יא ב) שימוש בדרגם של המשכן כדי לקבוע שמעשה מסוים נחשב כמלאכה: "כיצד? שתי גוזזטאות זו כנגד זו ברשות הרבים – המושיט והזורק מזו לזו – פטור. היו שתיהן בדיוטא אחת – המושיט חייב והזורק פטור, שכך היתה עבודת הלויים: שתי עגלות זו אחר זו ברשות הרבים, מושיטין הקרשים מזו לזו אבל לא זורקין"; וכן מובא (י ג) שימוש בדרגם המשכן כדי להכריע בפרטי דיני מלאכת הוצאה: "המוציא, בין בימינו בין בשמאלו, בתוך חיקו או על כתופו – חייב, שכן משא בני קהת".

24 במשנה שבת יא ב נחלקו רבי עקיבא וחכמים בגריי מלאכת הושטה; עצם התירוץ כאן הוא על פי קביעת הירושלמי לעיל שם י ע"ג: "לא אתינן מיתני אלא מילין דכל עמא מדיי בהן".

25 כמובן, ייתכנו יוצאים מכלל זה: למשל מלאכת "זימור", שנידונה לעיל, שגם היא נזכרה במפורש בתורה.

מקומה במשנה או אפילו על כך שמקומה נפקד במשנה לגמרי. המלאכה שהיתה במשכן היא תמיד האב. ואילו בבבלי אין הכרעה מפורשת בדבר זה.

כאשר הקשו כאן: "ולחשב נמי כותש", משמע בבירור שמלאכת כתישה היתה חשובה במלאכת המשכן, ומשום כך היא גם נחשבת כאב מלאכה בפני עצמו והיא גם צריכה להיות ברשימת המשנה. כאשר תירץ אביי: "שכן עני אוכל פתו" הכוונה היא לציין שכתיתה איננה מלאכה חשובה במלאכת היומיום של עשיית פת ומשום כך לא נכללה ברשימת המשנה, שהרי "תנא דידן סידורא דפת נקט". האם זה אומר שהיא גם איננה אב מלאכה ואין חייבים עליה בפני עצמה? רבינו חננאל קבע בפטות: "משום דלא חשיבא, שלא כל אדם אוכל בכתישה כמו שאמרנו, לפיכך אינה אלא כתולדות דמיא".²⁶ פירוש רש"י מורכב יותר, ובכך משקף את מורכבות העניין בסוגיא:

שכן עני אוכל פתו בלא כתישה – לכך, אף על גב דהואי במקדש ואב מלאכה היא, כיון דתנא ליה דש, לא תנא לה; חזרה ובורר ומרקד סידורא דפת נינהו, וכיון דהווי במקדש, והכא אתחיל בסידורא דפת, תנינהו, כדאמרינן גבי אופה, דהוה ליה למתני מבשל, ולא אופה, דלא הוה במקדש, אלא משום סדורא דפת נקט ואתא, הואיל ואופה בפת כמבשל בסממנין; אבל כתישה, עשירים הוא דלתתיה וכתשי לעשות סלת נקיה, אבל עניים לא טרחי, הלכך לא תנא לה, ומיהו, ודאי אב מלאכה היא, ובכלל דש היא.

מצד אחד מדגיש רש"י שכתיתה "בכלל דש היא", ו"כיון דתנא ליה דש לא תנא לה", ומצד שני הוא מדגיש שכתיתה "ודאי אב מלאכה היא". יכול להיות שהיא אב מלאכה כמו שנטיעה היא אב מלאכה (עג ע"ב ד"ה כולן מלאכה אחת הן), ואף על פי שנטיעה זוריעה מלאכה אחת הן והעושה את שתיהן בהיעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת. אולם לפי זה, מה הועיל לה לכתיתה שהיא היתה במשכן? הרי הרבה מלאכות שלא היו במשכן הן אבות במוכן זה לדעת רש"י. זאת ועוד: קרוב לוודאי שעיקר הקושיא "היינו זורה היינו בורר היינו מרקד" הוא שחייבים על כל אחד בפני עצמו, כמו שמפורש בירושלמי הנ"ל. אם כן, התירוץ "כל מילתא דהואי במשכן [...] חשיב ליה" אמור להסביר לא רק את עובדת היכללות המלאכה ברשימת המשנה מבחינה ספרותית אלא גם את עובדת היכללותה בקבוצת אבות המלאכה שחייבים עליהם כל אחד ואחד בפני עצמו. אמנם, דברי רש"י ("והכא אתחיל בסידורא דפת") יש בהם כדי להסביר מדוע חסרה מלאכת כתישה מרשימת המשנה מבחינה ספרותית, אבל אין בהם כדי להסביר מדוע לא תהיה כתישה אב מלאכה שחייבים עליו בפני עצמו.²⁷ בשל אילוצים אלו הכריע מהר"ם שלדעת רש"י חייבים על כתישה בפני עצמה,²⁸ והנה דבריו: "ואפשר דס"ל לרש"י דאי עביד כתישה בהדי דש חייב על כתישה בפני עצמה כיון דהוה במשכן כמו בזורה ובורר ומרקד כן נ"ל המשך דברי רש"י דו"ק".

לפי פירוש המהר"ם אליבא דרש"י, הבבלי מסכים לשיטת הירושלמי הנ"ל, ואפשר לאשר את ההשערה הנ"ל שכתיתה הושמטה מהברייתא ב-[15] לעיל בכוונה, שכן לדעת הבבלי היא אב מלאכה בפני עצמו הגם שאיננה ברשימת המשנה.

26 עיין מהדורת מצגר, עמ' קא, הערה 169.

27 בעקבות המתח בין גג המשכן לבין דגם סדר הפת אמרו בתוספות עד ע"א ד"ה שכן עני אוכל פתו בלא כתישה: "וא"ת מ"מ ליחשיב כתישת סממנין דהוה במשכן, ואע"ג דעני אוכל פתו בלא כתישה, לענין סממנים מלאכה חשובה היא, ואומר ר"י דלאו דוקא אוכל פתו אלא ה"ה דעני צובע בסממנים בלא כתישה" וכו'.

28 אי נמי, רש"י סבור שגם על בורר, זורה ומרקד אינו חייב אלא אחת משום שהן "מלאכה אחת" (עג ע"ב ד"ה ה"ג היינו זורה כו'; ועד ע"א ד"ה אע"ג דאיכא), ורש"י הבין שהקושיא היתה רק על העניין הספרותי למה "מפליג להן תנא דמתניתין לתלת" (עג ע"ב שם); ואולי משום כך אמר רש"י לעיל שם: "שאם עשאן כו'. ובא להודיען שאם נתעלמו כל הלכות שבת ממנו חייב כמה חטאות עליו", ולא כתב ל"ט דווקא.